

Csepregi
András

A szívekbe írt törvény

Az Isten kétféle kormányzásában részt vevő keresztény ember lehetőségei Luther teológiájában

A lelkesi szolgálatra felkészítő tanulmányaimat a nyolcvanas években végeztem a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián. A tanulmányaink során feloldhatatlan ellentétként jelentek meg előttünk az államhatalom és az egyház, illetve a keresztény ember kapcsolatát értelmező történetek és elméletek. Az egyik oldalon sokat hallottunk arról, hogy hitvalló evangélikus eleink szembefordultak az elnyomó hatalommal, a másik oldalon pedig újra meg újra azzal szembesültünk, hogy akár az Újszövetség, akár Luther tanítása szerint, a hívó ember engedelmeskedik az államhatalomnak. Thököly Imre, Székács József, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sztéhlo Gábor álltak az egyik oldalon, és a diakóniai teológia szerint orientált ideáltipikus lelkész növendék állt a másik oldalon, aki még csak kellemetlen kérdéseket sem tesz fel az államhatalom képviselőinek, csak szolgál és szeret. Az érvelés alapjául az az állítás szolgált, hogy Jézus nem politizált, az általa meghirdetett Isten országa nem ebben a világban valósul meg, és itt csak a lelket érinti; Luther pedig azt tanította, hogy Isten a világot a józan észen keresztül kormányozza, az evangélium pedig csak az egyházon belül érvényesülhet.

Ez a zavar újabb dimenzióval bővült az 1984-es evangélikus világgyűlés ifjúsági előtalálkozójának a résztvevői számára. A magyarországi pártállam ideológiája az 1956-os forradalmat menthetetlen erőszakos cselekménynek állította be, de ugyanígy elítélte – és esetenként börtönnel is büntette – a kötelező fegyveres katonai szolgálatot lelkiismereti okból elutasítók erőszakmentes ellenállását. Az öt kontinensről összegyűlő evangélikus fiatalok pedig a mi Budapestünk egy reprezentatív épületében tátott szájjal hallgathatták Alan Boesak dél-afrikai fekete lelkész gyűjtő hangú előadását arról, hogy lépünk fel az igazságtalan hatalommal szemben, és még a fegyveres harctól se riadjunk vissza. Boesak lelkész néhány nappal az előadása megtartása után hazatért Dél-Afrikába, ahol letartóztatták és börtönbe zárták. Még együtt volt az ifjúsági világgyűlés, amikor erről hírt kaptunk. Az egyik társunk, Muntag András talált egy postai címet, amelyen Alan Boesakot elérhettük, és képeslapon fejeztük ki az iránta való szolidaritásunkat – sokak mellett én is aláírtam. De nem értettem, hogy hogyan lehet mindezt összeegyeztetni az Újszövetséggel, és főleg, hogy mit szólna hozzá Luther.

Ezt a zavart két évvel a lelkésszé avatásom után világította meg az első fénysugár. 1989/90 téli félévében az Egyházak Világtanácsa Ökumenikus Intézetének hallgatója lehettem a Genf melletti Bossey-ben. Az intézet pazarul ellátott könyvtárában bukkantam rá egy vékony, de annál ígéretesebb című füzetre: *Two Kingdoms – The Use and Misuse of a Lutheran Theological Concept*. Az 1977-ben kiadott füzet különnyomatban tartalmazza egy szintén ígéretes című, testes tanulmánykötet bevezető és befejező tanulmányait: *Lutheran Churches – Salt or Mirror of Society? Case Studies on the Theory and Practice of the Two Kingdoms Doctrine* (DUCHROW–MILLWOOD 1977). A nagy kötet egyik szerkesztője és a különnyomatban megjelent tanulmányok szerzője Ulrich Duchrow, a szociáletika professzora a Lutheránus Világszövetség kötelékében két egymást követő hétéves cikluson keresztül (1963–1970 és 1970–1977) foglalkozott a lutheri tanítás második világháború utáni értelmezésének és alkalmaz-

hatóságának a lehetőségeivel. A tanulmányokat az tette szükségessé, hogy a náci Németország evangélikusságát a Luthernek tulajdonított teológia nem inspirálta ellenállásra, sőt még támaszt is nyújtott azok számára, akik azt vallották, hogy az egyházban felismert és hirdetett isteni ígét nem lehet az állam felé is meghirdetni, mert az államot Isten másképp, nem az ige és annak egyházi értelmezése révén, hanem a „józan ész” szabályai szerint kormányozza. A szerzők és a szerkesztők azt a kérdést tették fel, hogy milyen úton jutott el a Luthernek tulajdonított teológia ehhez az üzenethez, és milyen formákban élhet tovább ez a teológia évtizedekkel a náciizmus bukása után is. Az LVSZ-ben folytatott kutatás nagyon széles ablakot nyitott ki számomra. Az ablakon túli világ sok részletét első látásra nem is értettem meg, hiszen ismeretlenek voltak a többpárti demokráciákban élő egyházak előtti kihívások. Az ablakban feltáruuló látvány viszont azóta is folyamatosan inspirál, és hívogat, hogy mélyedjek el a részletekben.

A zavart megvilágító második fénysugár egy nemrégiben beérő hosszabb folyamat gyümölcse. Lelkészsé avatásom óta időnként igyekeztem magamat szabaddá tenni arra, hogy Luther teológiájának egy-egy nehezebb részletével foglalkozzam. Legutóbb Luther szentírás-értelmezése került elélem, azon belül is a törvény és az evangélium megkülönböztetésének és összekapcsolásának a kérdése. Arra figyeltem fel, hogy a fiatal Luther számára életfontosságú volt a törvény és az evangélium éles megkülönböztetése és annak a kijelentése, hogy üdvösségünk forrása egyedül az evangélium, az idősödő reformátor viszont egyre gyakrabban beleütközött azokba a problémákba, amelyek a törvény útmutatása révén kaphattak megoldást. Fiatalon kialakított gondolati mintáinak a kereteit nem hagyta el, munkatársai és követői viszont úgy építkeztek az általa megvetett alapokon, hogy a törvény mint Isten igéjének egyik hangja egyre nagyobb szerepet kapott mind az Isten és az ember, mind az egyik ember és a másik ember kapcsolatának megvilágításában. Luther csak a törvény két hasznáról tudott, arról, amely fegyelmet tart a világban (*usus politicus*), és arról, amely elvezet bűneink felismerésére és arra a belátásra, hogy szükségünk van Krisztus kegyelmére (*usus theologicus*). Később viszont Melancthon, majd a hitvallási irataink sorát lezáró *Egyességi irat* részletesen tanított a törvény harmadik hasznáról is (*tertius usus legis*), arról, ami a Krisztusban megváltott embert és közösséget támogatja abban, hogy Isten útján járjon. Ha a Krisztus-követők közössége az evangélium világossága mellett a törvény világosságára is rászorul, azt is keresi, és a törvény útmutatását is követni akarja, szolgálhat-e ezzel a környező világnak is? Amit maga javára felismert, megmutathatja-e a közélet szereplőit, az államhatalom gyakorlóit számára is? Ezekhez a kérdésekhez vezet az az út, amelyet láthatóvá tett számomra a második fénysugár.

Tanulmányomban négy lépésben igyekszem bemutatni az Isten kétféle kormányzásában részt vevő keresztény ember lehetőségeit. Elsőként azt mutatom meg, hogy Luther döntő teológiai felismerései hogyan formálták az egyház és a világ kapcsolatának az értelmezését. Másodikként röviden utalok az LVSZ-ben folytatott tanulmányi munka azon megállapítására, hogy Isten és a világ kapcsolatát Luther apokaliptikus és dualista szemléletben értelmezte.

Az Augustana Confessio allegóriája a fejedelem és Luther alakjával, 1724. Evangélikus Országos Múzeum

A harmadik lépésben arról fogok beszélni, milyen problémák adódnak abból a megfogalmazásból, amelyben Luther először írt a világi felsőbbtség és a keresztény ember kapcsolatáról. Ebben a szakaszban néhány hosszabb Luther-idézetet is megmutatok az Olvasónak. Végül arról fogalmazok meg néhány gondolatot, hogy milyen lehetőségek nyílnak meg az Isten kétféle kormányzásáról szóló lutheri gondolatok mai értelmezése számára, ha számolunk a törvény harmadik hasznára rámutató reformátori tanítással is.

Alá-fölérendeltség helyett mellérendeltség

A középkori hűbéri kapcsolatok világában berendezkedő egyház az egyház és a világ kapcsolatát egy egyszerű és egyértelmű alá-fölérendelő kapcsolat szerint képzelte el: felül az egyház és alul a világ. Azt a teológiai állítást, hogy az üdvösség az egyházon keresztül árad a világ felé, az élet minden területét elrendező elvként értelmezték. Az egyház tanít, a világ tanul; az egyház vezet, a világ követ; az egyházi (klerikus) szerepek magasabb rendű hivatások, mint a világi (laikus) szerepek. A hét szentség alapozta meg a kánonjogot, amely az élet széles területeit szabályozta, és felette állt a világi közösségek jogalkotásának. Az oktatás normája a teológia, a filozófia a teológia szolgálólánya, a többi ismeret pedig alkalmazott vagy segédtudomány. Az egyház kézzelfogható politikai hatalmát a pápáknak az uralkodókkal szemben folytatott investitúraharcra igyekezett biztosítani.

Az intézményes egyház hatalmi monopóliumát sok támadás érte már a Luthert megelőző évszázadokban is, de Luther teológiájából származott az a döntő felismerés, amely mintát adott a középkor után következő korok számára. Az egyedül Krisztusért, hit által történő megigazulás tana, az egyetemes papság elve, a pápák és a zsinatok tévedhetetlenségének vitatása megfosztotta az intézményes egyházat a világgal szembeni fölényétől és a világ felé gyakorolt közvetítő szerepétől. Ezzel párhuzamosan beszélt Luther arról, hogy Isten nemcsak az egyházon keresztül éri el a világot, hanem közvetlenül is. Az egyház (*ecclesia*) az egyik dimenzió, amelyen keresztül Isten a világot kormányozza, de mellette a közélet (*politia*) és a gazdaság (*oeconomia*) is Isten és az ember együttműködésének a területe. Ennek megfelelően beszél Luther „teremtési rendekről”, az egyház, a világi felsőbbtség (mai értelemben vett államról még nem beszélt), a munka és a család rendjéről, amelyek többé nem egymás alá és fölé, hanem egymás mellé vannak rendelve. Egy frappáns megfogalmazás szerint a középkori vertikális, hierarchikus elrendezést Luther az oldalára fordította, horizontális, mellérendelő kapcsolatban élő „rendeket” formált belőle.

A család, a munka és a világi felsőbbtség emancipálása a közvetlen egyházi fennhatósággal szemben addig soha nem látott fejlődés lehetőségét nyitotta meg ezeken a területeken. A fejlődés és az emancipáció viszont szükségképpen együtt járt-e azzal, hogy a „világ” és különösen az államhatalom autonómiára tett szert, és végül, mint a náci Németországban, az egyházzal is szembefordult? Ez volt az egyik kérdés, amelyre a Lutheránus Világszövetségben szervezett teológiai kutatás során választ kerestek.

Apokaliptika, dualizmus, kétféle kormányzás, egyetlen harc az egyetlen világban

Fent hivatkozott tanulmányában Ulrich DUCHROW hangsúlyozza, hogy Luther soha nem alakított ki a „két birodalomról” vagy „Isten kétféle kormányzásáról” összefüggő tanítást (1977, 3–9. o.). Az összefüggő tanítás képe egy, a 19. század második felében megjelent német teológiai tanulmányban bukkant fel először. Ugyanakkor Luthernek az ide sorolt gondolatai nem függetlenek egymástól, és nem nélkülözik a koherenciát – a kérdés, hogy

rátalálunk-e a gondolatoknak arra a *belső rendjére*, amelyet Luther ugyan részletesen sehol nem írt le, az Isten és a világ kapcsolatát megragadó elképzeléseit mégis meghatározta.

Ennek a belső rendnek a rekonstrukciója során először arra figyelhetünk fel, hogy Luther a Szentírás professzoraként és Augustinus tanítványaként *apokaliptikus szemléletben* érzékelt Isten és a világ kapcsolatát – ahogyan ez a 16. századi Európában széles körben jellemző volt. Az apokaliptikus szemléletet következetes *dualizmus* jellemezte: Isten erői és a gonosz erői szakadatlan küzdelemben állnak egymással, a küzdelem pedig a látható és a láthatatlan világ minden területére kiterjed. Ahol a – látható és láthatatlan – világban elfogadják Krisztus uralmát, ott Isten erői már győztek, ahol még nem fogadták el, ott a küzdelem még folyik.

Korai írásaiban Luther néha igen egyszerűen azonosította Krisztus uralmának a területét az egyházzal, a gonoszszal folytatott harc területét pedig a világgal. Aki Krisztusban, az egyházban él, azt már megragadta az evangélium, és nincs is szüksége másra, mint az evangéliumra, hiszen élete magától termi a Lélek jó gyümölcseit. Ha bántás éri, nem él az önvédelem eszközeivel, hanem elviseli a szenvedést, annak biztos tudatában, hogy Krisztusban már mindent megkapott, s az üdvösséget nem veheti el tőle senki. Aki viszont Krisztuson kívül, a világban él, az állandó veszélyt jelent a világra nézve is, hogy a benne munkálkodó gatlástalan erőszakkal elpusztítja a világot maga körül. Isten viszont fenn akarja tartani a fenyegetett világot, hogy benne minél többen eljussanak Krisztus ismeretére. Az erőszakos embereket Isten a törvény szigorával kényszeríti arra, hogy fékezék magukat.

A törvénynek a hatóságok, ha szükséges, vasszigorral szereznek érvényt, így érik el, hogy az emberi gonoszság ellenére a világ mégis meg tud őrizni egy viszonylagos stabilitást. A hatóságok döntéseit Isten nemcsak közvetlenül az ige (a bibliai törvény és az evangélium) szavaival irányítja, hanem a „józan ész” belátásán keresztül is. Luther számára a példát erre a római jogot gyakorló antik közösségek és saját kora török (pogány) közigazgatása szolgáltatta, amelyek Isten igéjének közvetlen jelenléte nélkül is képesek (voltak) a gonoszt megfékezni és rendet tartani. Isten ura az egyháznak és a világnak is – a világban pedig a *politia* és az *oeconomia* sajátos szabályai szerint, a család, a munka és a világi felsőbbtség „teremtési rendjeiben” folytatja a gonosszal szembeni harcát. Az egyházban Isten a „saját cselekedeteként” (*opus proprium*) munkálja az üdvösségünket, a világban és annak teremtési rendjeiben pedig „idegen cselekedeteként” (*opus alienum*) folytatja a gonosz elleni küzdelmet, hogy még egy ideig fenntartsa a világot. Az üdvösséget munkáló Isten nyíltan felfedheti, kinyilatkoztathatja magát Jézus Krisztusban, a világot fenntartó Isten pedig elrejtőzködhet a tőle idegen cselekedetek mögött. A világban gyakorolt *opus alienum* eszközei különböznek az egyházban gyakorolt *opus proprium* eszközeitől, de nem szakadhatnak el Isten akaratától, és nem lehetnek mások sem, mint a Szentháromság egy Isten cselekvő szeretetének az eszközei.

Luthernek az Isten kétféle kormányzásával kapcsolatos gondolatainak helyes *belső rendjét* akkor találjuk meg, ha rendező elvként az Isten és a gonosz apokaliptikus harcában megmutatkozó dualizmust ismerjük fel. Az Isten és a gonosz közötti ellentét a döntő, minden más kettősség, amit ennek a harcnak a leírása során Luther alkalmaz, ennek a fő ellentétnek van alárendelve, illetve ugyanannak az Istennek a harcát szolgálja ugyanannak a világnak a megmentése érdekében, a gonosz ellenében. Az *opus proprium* és az *opus alienum* különbségét felülmúlja, hogy mindkettő Isten műve. Az egyház és a világ egyaránt Isten cselekvésének a tere. A törvény és az evangélium egyaránt Isten igéje. Az ige és a józan ész egyaránt Isten bölcsességének a közvetítője. A világi hatalom kardja és a lelki hatalom kardja egyaránt Istentől származik. Az ige hirdető és a városi tanács tagja egyaránt Isten szolgája. Ha tehát jó helyen érzékeljük a dualizmust Isten és a gonosz harcában, és nem alkalmazzuk a dualista szemléletet azokra a kettősségekre, ahol a két tag összetartozása fejezi ki a lényegüket, akkor elkerülhetjük a Luther utáni korok sok tévedését. Nem fogjuk szembeállítani egymással a magát megmutató és a magát elrejtő Istent, az egyházat és a világot, a törvényt és az evangéliumot, az ígét és a józan értelmet, a két kardot vagy az egyházi és a világi hivatalt. S ha nem

állítjuk őket egymással szembe, nem fogunk eljutni oda sem, hogy elfogadjuk az éppen erősebb fél függetlenedését a másiktól, ami először talán csak a gyengébb iránti közönyhöz vezet, de könnyen átfordulhat a gyengébbel szembeni önkényes és erőszakos magatartásba is.

A keresztény ember részvétele Isten kétféle kormányzásában

Ebben az apokaliptikus szemléletben válaszolt Luther kora kihívásaira, és ebben alakultak ki gondolatmenetének sajátos hangsúlyai is, amelyekre a későbbi koroknak kellett (volna) reflektálnia. A kihívás a kora 16. század átmeneti helyzetéből származik. A hűbéri láncba belefoglaló pápai uralom még elég erős, az uralkodó egyházat kritizáló és magukat a hűbéri világon kívül helyező, Bibliára hivatkozó reformmozgalmak már elég erősek, Luther pedig közöttük találja magát. Kétfrontos harcot vív a pápasággal és a rajongóknak nevezett, radikális újrakeresztelő mozgalmakkal. Elvitatja a pápától azt az igényét, hogy Isten mindkét kardját, a lelki uralom kardját és a világi uralom kardját is magának követelje, s azt képviseli, hogy az egyház csak a lelki uralom kardját forgassa, a világi uralom kardját pedig engedje át a világi felsőbbségnek. Vitatja a radikális mozgalmaknak azt a nézetét is, hogy Krisztus követői nem élhetnek az erőszak eszközével, nem forgathatják a világi uralom kardját, hiszen – Luther meggyőződése szerint – a világi felsőbbség működtetéséhez szükség van azokra a keresztény emberekre, akik Istenre figyelő lelkiismerettel vesznek részt az ő „idegen cselekedetei” végrehajtásában, amelynek során gyakorolják a kényszert és az erőszakot, békeidőben halálos ítéletet hoznak és hajtanak végre, a háború idején pedig részt vesznek a fegyveres harcban.

A kétffrontos harcban született dilemmát Luther világosan látja, és az 1523-ban született alapvető írásában (*A világi felsőségről – hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel*) körül is járja. A keresztény embernek kettős szerepet tulajdonít aszerint, hogy a keresztény közösségben éli-e az életét, vagy pedig a világban teljesíti-e a kötelességét. Krisztus híveként nincs szüksége sem hatalomra, sem jogra, önvédelmet nem gyakorol, az őt ért jogtalanságot nem teszi szóvá, s erre nincs is szüksége, hiszen a Krisztus-követők közösségében mindenki spontán termi a Lélek gyümölcsseit.

„A jó fának nincs szüksége semmi tanításra vagy jogra, hogy jó gyümölcsöt teremjen, hanem természete hozza magával, hogy minden jog és tan nélkül terem, amint az neki tulajdonsága. [...] Az összes kereszténynek ugyanis a lélek és a hit által oly természetűekké lettek alkotva, hogy önként tesznek jót és jogokat sokkal könnyebben, mint ahogyan őket erre az összes törvényekkel tanítani lehet, és önmagukra nézve nincs szükségük sem törvényre, sem jogra.”¹

Ugyanez a hívő ember viszont egészen más szerepben találja magát a felsőbbségnek alávetett alattvalóként. Arra a kérdésre, hogy bár a keresztény embernek sem rendre, sem törvényre nincs szüksége, miért vesse alá magát mégis a világi hatalomnak Pál apostol Róm 13,1–7-ben kifejtett tanítása szerint, Luther így válaszol:

„Most mondtam, hogy a keresztényeknek egymás között, magukban véve és magukért nincs szükségük sem törvényre, sem hatóságra, mert sem szükségét nem érzik, sem hasznát nem látják. De mivel az igaz keresztény a földön nem önmagának, hanem felebarátainak él és szolgál, az okból ezen szellemnek megfelelően cselekszi azt is, amire

¹ *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel.* Ford. Mayer Endre. LM 3: 370. o.

neki nincs szüksége, de felebarátjának hasznos és szükséges. Mivel pedig a hatóság nagyon szükséges és hasznos az egész világra nézve, hogy a béke fenntartható, a bűn büntethető s a gonoszok akadályozhatók legyenek; ez okból a legkétségesebben alárendeli magát a hatalom uralmának, szívesen enged neki, tiszteli a felsőséget, szolgál s mindent megtesz, amit csak képes, s ami a hatóságok javára válik, hogy legyen tekintélye, és félelemmel viseltessék iránta mindenki, jóllehet ezek egyikét sem igényli és szükségli, mivel ő abban szorgalmatos, ami másoknak hasznos és jó [...]. Mint ahogyan minden más szeretetműveit is végzi, amelyek egyikére sincs szüksége. Mert ő látogatja a betegeket, nem azért, hogy attól ő maga egészséges legyen; senkit sem etet azért, mivel neki szüksége lenne ételre; hasonlóképp nem azért szolgálja a felsőséget, mivel szüksége van rá, hanem mivel másoknak van szükségük rá, hogy őket védje, és a rosszak rosszabbak ne legyenek. Mert ő ezzel semmit sem veszít, s az ilyen szolgálat semmit sem árt neki, a világnak pedig hasznára van. Ha pedig nem tenné, így nem cselekednék keresztyén módon, sőt a szeretet ellen cselekednék, másoknak is rossz példát adna, akik hasonlóan semmi felelősséget nem akarnának elismerni, következképpen nem lennének keresztyének. Ebből pedig az evangéliumra szégyen származnék, mintha lázításra tanítana és dacos embereket nevelne, akik senkinek sem hasznára, sem szolgálatára lenni nem akarnak, holott a keresztyén embert mindenkinek szolgájává teszi.” (LM 3: 374–375. o.)

Luther jól látja, hogy a keresztyén ember kettős helyzetéből – az egyházban és a világban –, valamint kettős feladattól – eltűnni az engem ért sérelmet, de akár fegyverrel is megvédelmezni a felebarátomat, ha sérelem éri – komoly szerepkonfliktusok származhatnak. A konfliktust így próbálja meg feloldani:

„Mert jól összeillik, hogy Isten és a világ követeléseinek is eleget tegyél, külső- és belsőképpen, és egyszerre tűrd a rosszat és az igazágtalanságot, miközben bünteted is ezeket, egyszerre ellen is állva, meg nem is a rossznak. Mert egyrésztől magadra kell ügyelned, és arra, ami a tiéd, másrésztől felebarátodra és arra, ami az övé. Magadra nézve és a te dolgaiddban az evangéliumhoz tartsd magad, és igaz keresztyénként tűrd az igazágtalanságot, másokért és mások dolgaiban viszont a szeretethez ragaszkodj, és ne tűrd el felebarátod miatt az igazágtalanságot, amint ezt az evangélium sem tiltja meg, sőt egyes helyein meg is parancsolja.”²

Talán nem nehéz belátni, hogy Luther szinte lehetetlent kíván a keresztyén embertől. Azt feltételezi, hogy egy-egy sérelem megítélésekor világosan meg tudom különböztetni az engem ért sérelmet a felebarátomat ért sérelemtől. Ilyen különbséget szerintem csak egészen különleges esetekben, kivételes helyzetű, a többiektől elszigetelten élő emberek tudnak megállapítani. Aki közösségben él, és ott valamilyen felelősséget hordoz, nem választhatja el az őt személyesen ért sérelmet a felebarátai helyzetének a romlásáról. Ha egy családfenntartót méltánytalanság ér, és nem védi meg magát, akkor a rábízott felebarátai is szenvedni fognak. Egy uralkodó sérelmét az egész ország megszenvedheti. Még egy szerzetes személyes sérelme is kihathat a többi rendtársára. Luther érvelésével kapcsolatban a második nehézség az, hogy lehetségesnek tartja, hogy egyazon személyiség kialakítson magában egy sérelmeket eltűrő és egy sérelmeket megtorló magatartást. Lehetségesnek tartja, hogy ugyanaz az ember, aki ellenállás nélkül elviseli az ellene irányuló igazágtalanságot, harcosan ellen fog állni akkor, ha másokat ér igazágtalanság. A tapasztalat azt mutatja, hogy az emberi személyiség ritkán képes ilyen rugalmasságra. Aki nem áll ki a maga igaza mellett, az nem fog (tudni) kiállni másokért sem; aki viszont egyszer már kiállt magáért (és itt nem feledkezünk meg a fenti állításunkról sem, miszerint az engem érő sérelem a felebarátaim sérelme is), talán képes lesz felemelni a szavát akkor is, ha a tőle távolabb élő felebarátai kerülnek bajba.

² LM 3: 377. o. A szöveget ezen a helyen a könnyebb érthetőség kedvéért Szita Szilvia fordításában közlöm. In: EBELING 1997, 158. o.

(Egy rövid kitérőben megkockáztatom azt a feltevést, hogy Luther a saját személyes helyzetére is reflektált, amikor a fent megfogalmazott magatartást lehetségesnek tartotta. *A világi felsőbségről...* írásakor, 1523-ban már nem szerzetes, még nem családfő, birodalmi átok alatt élő emberként jogfosztott, tulajdona nincs, támadás esetén nem is volna képes megvédeni magát, személyes biztonsága a szász választófejedelem jóakarátán múlik. Ebben a számára is rövid, átmeneti helyzetben valósulhat meg a keresztény embertől elvárt kettős magatartás, de ezt a magatartást még az ő későbbi éveire sem lehet kiterjeszteni.)

Ez a kettős szerep a felsőbség szolgálatában jó lelkiismerettel csak akkor volt gyakorolható, ha a keresztény ember meggyőződhetett arról, hogy a felsőbség Isten harcát vívja a gonosz ellen, mégpedig olyan eszközökkel, amelyek nem aránytalanul kegyetlenek, és nem okoznak annál is több szenvedést, mint aminek elejét szeretnék venni. Ha erről valaki nem győződhetett meg, de nem akart a felsőbséggel szemben engedetlen lenni, akkor alá kellett rendelnie a saját meggyőződését a felsőbség akaratának. Luther korában a legtöbb ember számára ez szinte természetes volt. A felsőbségre úgy tekintettek, mint Isten akaratának a megvalósítójára, aki tőlük függetlenül birtokolja a hatalmat. A felsőbséget kapták és nem választották, nem volt tapasztalatuk abban, hogy a felsőbségre bármilyen befolyásuk lehet. Nagyon erős érveléssel támogatta meg ezt a tapasztalatot Luther néhány évvel később, 1529-ben, amikor a *Kis és Nagy kátéban* a felsőbség iránti tiszteletet a negyedik parancsolat magyarázatában a szülők iránti tiszteletből vezette le. Ahogyan a szüleinket nem választjuk meg, és az irántuk tanúsított tisztelet sem lehet mérlegelés kérdése, úgy fogadjuk el és tiszteljük a felsőbség akaratát is.

Bár a felsőbséggel szembeni ellenállásra ebben a korai iratában Luther még nem látott lehetőséget, arra adott szemléletes példát, hogy milyen az, amikor a felsőbség nem Isten akarata szerint gyakorolja a hivatását. Példáit egy személyesen is megtapasztalt sérelem alapján fogalmazta meg. A hercegi Szászország területén György herceg megtiltotta a németre fordított Újszövetség terjesztését. Luther ezt az evangéliummal szembeni túlkapásként értelmezte, de összekötötte azoknak a sérelmével is, akik címzettjei voltak a friss német fordításban megszólaló evangéliumi üzenetnek, és joguk lett volna táplálkozniuk belőle. Erre a túlkapásra reagálva fogalmazta meg az alábbiakat:

„[M]inekutána szólottunk arról, hogy világi felsőségnek kell lennie a földön, és arról, hogy miképpen kell azt alkalmaznunk keresztyén módon és boldogítva, azt is ki kell fejtenünk, hogy mily hosszú a karja s mily messze nyújtsa azt, hogy túlságosan messze ne nyújtsa, s Isten országába s kormányzásába ne avatkozzék. S azt nagyon szükséges tudni, mert elviselhetetlen és rettenetes kár származik abból, hogy ha nagyon tág teret engednek neki, és veszélyes, ha szűk határok között mozog. Itt enyhén, amott túl szigorúan büntet. Jóllehet elviselhetőbb a baj, ha ez irányba vét s enyhén büntet, mint ha abban az irányban vét és túl szigorúan büntet, mert mindig jobb, ha egy útonállót életben hagynak, mint ha egy istenfélő embert megölnek, mivelhogy a világnak van és lesz útonállója, istenfélő embere pedig kevés van.” (LM 3: 385–386. o.)

A világi felsőségnek különösen óvakodnia kell attól, hogy beavatkozzon a lelkiismeret döntéseibe:

„Mivel tehát mindenkinek lelkiismeretétől függ, hogy miképp hisz vagy nem hisz, s ebből a világi hatóságnak semmi rövidsége nincsen, ez okból legyen ő is elégedett, s intézze a maga dolgait, s hagyja az embereket, hadd higgyenek úgy, vagy amúgy, amint lehet és tetszik nekik, és senkit erőszakkal ne kényszerítsenek, mert a hit az egyéniség szabad elhatározása [...]. Mert igaz a közmondás: a gondolatok vámmentesek.” (LM 3: 389–390. o.)

Annak ellenére, hogy Luther már ebben a korai iratában szemléletesen ír a felsőbbtség lehetséges visszaéléseiről, a fentiek szellemében később sem támogatta, hogy az egyszerű emberek szembeforduljanak a világi felsőbbtséggel. Számukra Luther szerint két lehetőség létezett: eltérni a személyes sérelmeket (amint láttuk, a pusztán személyes sérelem megállapítása igen nehéz vállalkozás), vagy pedig a világi felsőbbtség oldalán és annak utasításai szerint részt venni a rend fenntartásában, erőszakos eszközök alkalmazása révén is. A felsőbbtséggel szembeni ellenállást később is csak nagyon minősített esetben, olyan politikai szereplőknek engedte meg, akik maguk is olyan hatalommal bírtak, amelynek révén közvetlen befolyással lehettek a felsőbbtség hatalomgyakorlására. Luthernek ez az álláspontja megfelelt kora viszonyainak, hiszen a társadalom csak egy igen szűk felső köre gyakorolta azt a politikai hatalmat, amelyben szerepe lehetett a mérlegelésnek, a döntésnek, a választásnak és a számonkérésnek egyaránt.

Nyolc évvel *A világi felsőségről...* születése után írta meg Luther azt a munkáját, amelyben – ismereteim szerint először – számot vetett a felsőbbtséggel szembeni ellenállás lehetőségével, és ezt teológiai érveléssel is támogatta. Az augsburgi birodalmi gyűlés után vagyunk már, amikor az a veszély fenyegetett, hogy V. Károly császár rá akarja kényszeríteni az evangélikus fejedelmeket arra, hogy evangélikus alattvalóik ellen forduljanak, meggyilkolják, börtönbe vessék vagy száműzetésbe kényszerítsék őket. A fejedelmeket Luther arra hívja fel, hogy álljanak ellen a császárnak. Az *Intés a kedves németekhez* című írás 1531 áprilisában készült el, ebből idézek egy részletet:

„[H]a háborúra kerül sor, amitől az Isten óvjon, nem engedem, hogy azt a részt, amely a gyilkos és vérengző pápistákkal szemben védelmezi magát, lázadónak bélyegezzék avagy bélyegezni engedjék, hanem azt akarom, hogy ezt szükségbeli védekezésnek nevezzék, és ezzel őket a jog terére és a jogászokhoz utasítom. Mert oly esetben, amikor a gyilkosok és a véredek hadakozni és gyilkolni akarnak, voltaképpen lázadásról szó sem lehet, ez ellenükben védekezés. Nem mintha ezzel bárkit is ily ellenállásra akarnék biztatni vagy serkenteni, sem nem hogy igazoljam azt, mert ez nem az én hivatalom dolga, még kevésbé az én bíraskodásom avagy ítéletem dolga – a keresztyén nagyon jól tudja, mit kell cselekednie, hogy megadja Istennek, ami Istené, és a császárnak is, ami a császáré, de semmi esetre a véredeknek azt, ami nem az övék –, hanem, hogy különbséget tegyek lázadás és egyéb tettek között [...]. Nem szükség, hogy mindazt lázadásnak tekintsük, amit a véredek lázadásnak bélyegeznek. Mert ezzel ők az egész világ száját és öklét akarják befogni, hogy ne korholhassa őket senki prédikálással, sem ne védelmezhesse magát ökölrel, nekik pedig nyitott öklük és szabad kezük legyen.”³

Az evangélikus fejedelmeket Luther tehát arra biztatja, hogy ne fogadják el ellenfeleik helyzetértékelését, ne tekintsek magukat lázadóknak, hanem értelmezzék a helyzetet a saját belátásuk szerint, és az ellenállást tartásuk jogos önvédelemnek. Ismereteim szerint Luther később sem ment ennél messzebb a jogos önvédelem és ellenállás melletti érvelés útján. Nem vethetett számot a társadalom későbbi változásaival sem, amelyek egy-egy ország vagy város egyre több tagját vonták be a politikai hatalmat gyakorlók közösségébe. Ezeknek a politikai közösségeknek a tagjai megtapasztalhatták, hogy a világi felsőség személyi összetétele, mandátuma, a hatalom gyakorlásának a módja tőlük is függ, a hatalom gyakorlásába tehát – közvetlenül vagy képviselőik útján – nekik is van beleszólásuk, és viselnek érte felelősséget is. A hatalomban való szélesebb körű részvételen alapuló társadalomban élő keresztyén ember számára elveszíti a relevanciáját Luthernek az a meggyőződése, hogy a világi felsőbbtség Isten akaratából viseli a kardot (hiszen az ő szavazatai juttatták a felsőbbtség képviselőit hatalomba, és az ő szavazatai foszthatják is meg a hatalomtól), s ezzel elvész a köteles engedelmisségre vonatkozó felszólítás alapja is. Egyre fontosabb kérdéssé

³ *Intés a kedves németekhez*. Ford. Masznyik Endre. LM 6: 180–181. o.

vált viszont, éppen a keresztény ember számára, hogy mit lehet tenni azért, hogy a hatalom képviselői Isten akarata szerint töltsék be a hivatásukat. Meg kell-e várni azt, amikor a hatalom már annyira elfordul Istentől, hogy csak ellenállás (erőszakmentes polgári engedetlenség vagy akár fegyveres felkelés) révén lehet a törvényszegésre figyelmeztetni? Lehet-e nevelni a politikai hatalom gyakorlóit arra, hogy helyesen éljenek a felhatalmazásukkal? Ezekre a kérdésekre Luther teológiájában nem a világi felsőségre és a keresztény ember kötelességeire közvetlenül vonatkozó gondolataiban találhatunk választ, hanem a teológiája központját érintő reflexióiban, a törvény és az evangélium különbségéről és összetartozásáról szóló tanításában.

A törvény harmadik haszna

Tanulmányom rövid záró fejezetében csak egészen vázlatosan mutatok meg néhány gondolati lehetőséget, amelyeket szükséges lesz részletesebben is kidolgozni.

Luther teológiáját a törvény és a keresztény ember kapcsolatára nézve kettősség jellemzi. Következtesen ragaszkodik ahhoz a felismeréséhez, hogy a törvénynek nincs szerepe az üdvösségünkben, azt Krisztustól kapjuk, egyedül kegyelemből, amelyet az evangélium ismertet meg velünk. A törvénynek egyedül abban van szerepe, hogy bűnbánatot ébreszt bennünk, hogy felismerjük, hogy Krisztus kegyelmére szorulunk. Ha a keresztény ember cselekszi a jót, annak a forrása nem a törvény, hanem a Krisztusban újjáteremtett élet: a jó fa termi magától és hálából a jó gyümölcsöket. A lutheri megigazulástan felől nézve a törvény az evangélium által meg nem érintett világban játszik továbbra is szerepet, ahol a többség akár erőszakkal is érvényt szerez neki. A lutheri értelmezés kettősségének a másik oldalán viszont azt találjuk, hogy Luther látható lelkesedéssel magyarázza a törvényt a keresztények számára is, például a két kátéban. Ebben a kettősségben kerülhetett sor 1537-ben az első antinomista vitára is. Ebben Luther ellenfele azt képviselte, hogy a keresztények számára már nem kell a törvényt prédikálni, csak az evangéliumot. Az antinomista kihívásra adott válaszában Luther nem távolodott el a megigazulástanban gyökerező álláspontjától, és a törvény hasznát változatlanul csak abban jelölte meg, hogy a keresztény ember egyszerre igaz és bűnös, *simul iustus et peccator*, ezért élete végéig szüksége van arra, hogy a törvény bűnbánatot ébresszen benne, azaz éljen a törvény második, teológiai hasznával.

A törvény harmadik hasznáról szóló tanítás, ahogyan azt az 1577-ben született *Egyességi irat*ban olvassuk, az antinomista vita lezárásaként is értelmezhető. Látni fogjuk azonban, hogy a tanítás túllép az antinomista vitán, és új gondolati és cselekvési lehetőségek számára nyit utat. A törvény definíciója így szól:

„Az emberek három okból kapták a törvényt: először, hogy a vad és engedetlen emberekkel szemben védelmezze a külső fegyelmet; másodsor, hogy az embereket elvezesse bűneik felismerésére; harmadszor, hogy miután újjászültek, de testi mivoltuk mégis megmaradt, legyen egy biztos szabályuk, amely szerint egész életüket rendezhetik és irányíthatják.” (*Egyességi irat*, 61. o.)

A kifejtés első bekezdésében a hitvallás mintegy rehabilitálja az ószövetségi törvényértelmezés gyakorlatát, ahogyan azt a Názáreti Jézus is érthette:

„Hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy bár az igazán hívók és az Istenhez valóban megtért emberek Krisztus által megszabadultak és mentesek a törvény átkától és kényszerítésétől, mégsem lehetnek meg a törvény nélkül, és azért váltotta meg őket Isten Fia, hogy ők abban éjjel és nappal gyakorolják magukat, Zsolt 119,1. Mint ahogy összeülünk

sem éltek a bűnbeesés előtt törvény nélkül (1Móz 2,16; 3,3), hanem Isten törvénye a szívükbe volt írva, mivel Isten a maga képére teremtette őket [1Móz 1,26].” (Uo.)

A második bekezdés *hidat* épít az egyházban és a világban élők között, azt a hidat, amelyet az antinomista teológusok szükségtelennek és helytelennek tartottak, s amelyet Luther velük szemben megpróbált megtartani. A törvény harmadik hasznáról is tanító, az építkezés során azt is felhasználó híd a lutheri kísérletnél erősebb lett, az egyházban és a világban élőket szorosabban összekötötte, vagy – más képpel kifejezve – a két világot a törvény alapján konkrétan megragadható közös nevezőre hozta:

„Hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy a törvényt nemcsak a hiteleneknek, a megtérni nem akaróknak, hanem az igazán hívőknek, a valóban megtérteknek, az újjászületetteknek és a hit által megigazultaknak is buzgón hirdetniük kell.” (Uo.)

A következő bekezdésekben a hitvallás az újjászületett ember meg nem szűnő harcáról, majd a törvény cselekedeteinek és a Lélek gyümölcseinek a különbségeiről beszél, végül így fejezi be az állítások sorát:

„A törvény tehát mindkét esetben egy és ugyanaz, mind a bűnbánóknál, mind a bűnbánat nélkülieknél, mind az újjászületetteknek, mind azoknál, akik nem születtek újjá: azaz Isten változatlan akarata. Különbség az engedelmeség tekintetében csupán magukban az emberekben van, mivel az egyik, aki még nem született újjá, kényszerből és vonakodva cselekszi meg, amit a törvény tőle követel (ahogyan az újjászületettek is ezt teszik, amikor a test irányítja őket). A hívő azonban, amennyiben valóban újjászületett, kényszerítés nélkül, készséges lélekkel cselekszi azt, amit a törvény semmiféle fenyegetése sem tudna belőle kikényszeríteni.” (Uo. 62–63. o.)

A törvény tehát mindkét esetben egy és ugyanaz, hirdeti az *Egyességi irat*, akár az egyházban élő megigazult, hívő emberekről, akár a világban élő, Istent nem ismerő és a bűnbánatot még nem tapasztaló emberekről beszélünk. Ugyanaz a törvény érvényes az igehirdetőre és a városi tanács tagjára, a fejedelmre és a cselédlányra. Ezt a törvényt képviseli a szeretet két nagy parancsolata és a Tízparancsolat, számos prófétai igehirdetés és zsoltár, a Hegyi beszéd és Pál apostol igehirdetései, Jakab levele és János levelei – a felsorolás természetesen nem teljességre törekszik, hanem a törvény sokszínűségéből és sokhangúságából igyekszik felmutatni valamit. Ez a törvény az Isten képére teremtett ember szívébe van írva, s ebből fakad, amit Luther értelemnek, „józan észnek” nevez.

Ha a törvény harmadik hasznáról szóló hitvallási tanításnak teológiai reflexióinkban kellő helyet adunk, akkor elkerülhetjük az Isten kétféle kormányzása lutheri megfogalmazásaira hivatkozó szociáletikai alkalmazások gyakori zsákutcáit. Ha azt halljuk (gyakran halljuk), hogy Isten a világot a felsőbbiségnek (ma a politikusoknak) adott józan észen keresztül, és nem az egyházban hirdetett igén keresztül kormányozza, vagy azt halljuk (szintén gyakori megfogalmazás), hogy a világot nem lehet az evangéliummal kormányozni, akkor gondoljunk arra a törvényre, amelyet Isten a szívekbe is beírt, a Szentírásban sokféleképpen megszólaltat, és amely mindenki számára ugyanaz. Ha azt halljuk, hogy a politikában nem lehet keresztény etikai szempontokat érvényesíteni, ezt se higgyük el. Ezzel persze nem azt állítom, hogy magától értetődő volna, mit kell tennie annak, aki vezet. A törvény konkrét, egy-egy helyzetre szóló értelmezése, mint gyakran tapasztaljuk, egy keresztény közösségen belül is komoly vitákhoz vezethet. Ez a vitázó-értelmező közösség viszont minden fenntartás és aggodalom nélkül meghívhatja az értelmezésért folytatott erőfeszítésébe a környezetét, a világban élőket, felelős vezetőket és gondtalan érdeklődőket egyaránt. Ha

egy-egy kérdésben ez a törvényt értelmező közösség döntésre jut, a döntését megoszthatja a külvilággal, s közben nem kell magára vennie olyasféle vádakat, hogy bele akar szólni a világ dolgaiba, a szószékről akar kormányozni, vagy éppenséggel uralkodni akar a világon. A közéletben való részvétel egy mai keresztény közösség számára azt jelentheti, hogy szabadon hozzászól mindenhez, amire nézve mondanivalója van, s ez igen messze van az uralkodás igényétől, ahogyan az századokkal ezelőtt történhetett, vagy amivel még évtizedekkel ezelőtt is vádolták a pártállam ideológusai az egyházat – teljesen anakronisztikusan. Ha pedig a felsőbbség valamely képviselője kritikát hall ki egy keresztény közösség hozzászólásából, ugyanúgy járhat el, mint ennek a közösségnek a tagjai is az egymással folytatott vitájuk során: elgondolkodhat rajta vagy vitatkozhat vele. A „beszélgető egyházban” a vendégek számára is adódik beszélgetési lehetőség.

A törvény harmadik hasznára vonatkozó evangélikus tanítás hatásáról és mai relevanciájáról témánk összefüggésében még sok mindennek utána kellene járni, és sokféle alkalmazásáról lehetne együtt gondolkodni. Legyen ez a rövid tanulmány meghívás és kedvcsináló mindazok számára, akik felfedezték benne a lehetőséget.

Hivatkozott művek

D. LUTHER Márton: *Művei*. 1–6. köt. Szerk. Masznyik Endre. Luther Társaság, Pozsony, 1904–1917.

DUCHROW, Ulrich 1977. Introduction – The Historical Background – Luther. In: *Two Kingdoms – The Use and Misuse of a Lutheran Theological Concept*. Lutheran World Federation, Geneva. 3–9. o.

DUCHROW, Ulrich – MILLWOOD, Dorothea (szerk.) 1977. *Lutheran Churches – Salt or Mirror of Society? Case Studies on the Theory and Practice of the Two Kingdoms Doctrine*. Lutheran World Federation, Geneva.

EBELING, Gerhard 1997. *Luther*. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.

Egyességi irat. Ford. Bohus Imre. Szerk. Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2015. (A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 5.)

Csepregi András lelkész, teológus 1987-ben végzett az Evangélikus Teológiai Akadémián. Ezután a Tolna megyei Györkönyben, majd a budapest-kelenföldi gyülekezetben szolgált. 1996–99 között doktori ösztöndíjas volt Angliában, a Durhami Egyetemen, témája Dietrich Bonhoeffer és Bibó István szabadságértelmezésének összehasonlító vizsgálata volt; disszertációját ugyanott védte meg 2002-ben. 1999 és 2010 között az Evangélikus Hittudományi Egyetem nyíregyházi Hittanárképző Tagozatán oktatott, közben 2006–2010 között az Oktatási és Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Tifkárságát vezette. 2010 óta a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium lelkésze. 2016-tól a Wesley János Lelkészsképző Főiskola tanszékvezető egyetemi docense. Teológiai kutatásainak fő területei

Dietrich Bonhoeffer és Bibó István életműve, az erőszak és az aktív erőszakmentes ellenállás teológiai reflexiója, a keresztény hit társadalomformáló hatása.